

IVA PLEŠE

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

ETNOGRAFIJA PISANJA: O NEKIM JEZIČNIM I ŽANROVSKIM OSOBINAMA ELEKTRONIČKIH PORUKA/PISAMA

Kao dio većeg rada posvećenog etnografiji elektroničkog dopisivanja tekst se bavi jezičnim aspektom praksi vezanih za uporabu elektroničke pošte. U njemu se, na temelju autoričine arhive elektroničke pošte, opisuju pojedine jezične i žanrovske osobine elektroničkih poruka, poput uvodnih i zaključnih pozdrava, načina citiranja, osobite uporabe interpunkcijskih znakova, a rad se, kao dio etnografije pisanja, zanima i korisničkim razmišljanjima o jeziku i žanru tekstova elektroničke pošte. S obzirom na različite vrijednosne sudove o jeziku elektroničke pošte, tekst se dotiče pitanja navodnog osiromašenja jezika u elektroničkom mediju te također pitanja o takozvanom usmenom karakteru elektroničke pošte.

Ključne riječi: etnografija pisanja, jezik, e-mail

U jednoj sada već davnoj televizijskoj emisiji posvećenoj hrvatskom pravopisu (*Forum*, HRT, 8. svibnja 2001.) netko je od gostiju rečenicom "Sve ove e-mail poruke bi trebalo lektorirati" reagirao na elektroničke poruke koje su s pitanjima ili komentarima stizale tijekom emisije. Riječ je bila o porukama koje su se bavile pravopisom pa stoga možemo reći da su njihovi autori na ovaj ili onaj način bili zainteresirani za jezičnu problematiku. K tomu, riječ je o porukama koje su pisane s namjerom da izađu u javnost, štoviše na televizijske ekrane, pa bi bilo očekivati da će njihovi pošiljatelji mariti za propisana jezična pravila više negoli bi možda marili u nekoj privatnoj komunikaciji. To što su autori poruka koje bi navodno "trebalo lektorirati" oni koji inače nisu ravnodušni prema jezičnim pitanjima, moglo bi upućivati na osobit odnos korisnika elektroničke pošte prema jeziku elektronički razmjenjivanih tekstova. Tekstovi koje *treba lektorirati* mogu biti oni kojima je lektura potrebna zbog neznanja njihovih autora. S druge pak strane može biti riječ o tekstovima čiji su autori svjesni jezičnih nepravilnosti. Oni tada namjerno krše određena pravila pa bi lektura bila čin protivan

"autorskoj namjeri". Osim toga, moglo bi se raditi i o nepažnji pri ispisivanju teksta, ali nepažnji koja je na neki način – iako se na prvi pogled to može činiti kontradiktornim – namjerna i svjesna.

Ako u primjeru spomenutih televizijskih elektroničkih poruka i nije bila riječ o svjesnim kršenjima jezičnih pravila niti o "svjesnoj" nepažnji, onda svakako o tome jest riječ u brojnim primjerima elektroničke pošte kojom sam se u svom etnografskom istraživanju bavila i na temelju koje je nastao i ovaj rad o pojedinim jezičnim i žanrovskim osobinama elektroničkih poruka. Riječ je o mojoj vlastitoj arhivi elektroničke pošte iz razdoblja od 1999. do 2003. godine. Ona se sastoji od poruka različitog sadržaja i karaktera: od brojnih poslovnih poruka, različitih skupnih poruka, često upućenih neodređenom čitatelju, koje se – kao obavijesti, apeli, ali i lanci sreće, šale i slično – prosljeđuju na više adresa odjednom, te od osobnih, privatnih poruka. Tekst koji slijedi ponajprije se odnosi na privatnu, individualiziranu prepisku čije su autorice moje prijateljice i korespondentice s kojima sam se dopisivala neovisno i prije istraživanja.

S obzirom na takav karakter i doseg istraživanja,¹ treba naglasiti da se zapažanja o jezičnim aspektima elektroničkih poruka ovdje odnose na konkretnu arhivu elektroničke pošte, na prošlo razdoblje u kojem se korespondencija odvijala, te na poruke i razmišljanja omeđene skupine korisnika, to jest korisnica,² a ne na uporabu elektroničke pošte uopće. Također treba naglasiti da ovaj rad nije pisan iz jezikoslovne perspektive niti s lingvističkim znanjem. On je zamišljen kao dio takozvane etnografije pisanja (usp. Danet 2001:11), koja se bavi različitim pisanjima u svakodnevicu, pa tako i pisanjem u elektroničkom mediju; takva se etnografija ponajprije zanima pitanjem tko piše, kako i zašto, ali i načinima pisanja, žanrovima, zajedničkim osobinama različitih tipova pisanja, odnosno samim

¹ Ono, dakle, nije pretendiralo na reprezentativnost ili na sveobuhvatnost. Upravo suprotno, bilo je okrenuto praksama u kojima etnograf ne samo da sudjeluje kao "jedan od", i mimo istraživanja (usp. Panourgia, prema Davies 2001:183), nego je na neki način i jedan od središnjih likova vlastite etnografije (usp. Murphy, prema Davies 2001:184). Polazeći od sebe etnograf nastoji, opisom pojedinačnog a ne općeg, iscrtati sliku neke društvene teme. Takav pristup svakako ograničava doseg istraživanja što se tiče brojnosti, u ovome slučaju korisnika elektroničke pošte, njihovih različitih spolnih, dobrih, kulturnih, ekonomskih i ostalih pripadnosti, te njihovih mogućih različitih razmišljanja o elektroničkoj korespondenciji, no s druge strane daje mogućnost gušćeg opisa istraživane teme. Također, takvim se pristupom ne nastoji doći do više autentičnih ili jedino valjanih podataka i zaključaka, već se njime jasno naglašava uvjetovanost (etnografskog) znanja i mogućnost dobivanja različitih slika stvarnosti koje su u vezi s konkretnim ljudima, njihovim društvenim statusima, kontekstima, životnim razdobljima, a povezane su i s osobnošću i istraživačkom pozicijom samog etnografa. O takvu sam istraživačkom pristupu nešto opširnije pisala u tekstu o terenskim aspektima etnografije elektroničkog dopisivanja (Pleše 2006).

² Riječ je o ženama kasnih dvadesetih ili ranih tridesetih godina koje su se s kompjutorima i internetom susrele kao već odrasle osobe i čiji je posao uglavnom na razne načine vezan uz rad s pisanim medijem.

pisanim "proizvodima". Kao tekst koji se bavi jezičnim aspektom praksi vezanih za uporabu elektroničke pošte te se zanima i korisničkim razmišljanjima o jeziku i žanru elektroničke poruke, ovaj je rad dio većeg rada o etnografiji elektroničkog dopisivanja, koji se bavio odnosom korisnika prema elektroničkoj korespondenciji, značenjima koja ta korespondencija za njih ima, vezama i odnosima uspostavljenim elektroničkim dopisivanjem, razlozima i poticajima za sudjelovanje u elektroničkoj razmjeni (Pleše 2005).

Govoriti ili pisati?³

ne znam je li me to ovo sunce puklo u ionako ludu glavu, ali upravo sam konstatala kako me ful nervira to sto smo zahvaljujuci intenetu svi podebiliti – mislim, frfljamo na nekom jeziku koji uopce nije nas, bez svih onih kvacica, crtica i uopce zvukova koji cine jezik znace. zamisli, i pristajemo to raditi vec godinama. pisali vazna, ne vazna, pametna ili glupa pisma, presutno pristajemo na tu redukciju, a zapravo je to grozno (Ana, u e-mailu).⁴

Citirana elektronička poruka – koja na neki način formom oprimjeruje svoj sadržaj ili barem dio sadržaja – iz korisničke perspektive govori o temi zastupljenoj i u tekstovima istraživača i komentatora elektroničke komunikacije: najjednostavnije, o utjecaju medija na jezik (vidi npr. Lee 2003; Baron 2000; Shortis 2001). Od samih početaka kompjutorske "pismenosti" pa nadalje istraživači su se bavili djelovanjem medija na pisano izražavanje njegovih korisnika, od poruka i osobnih pisama do onoga što zovemo književnošću, dijeleći ili ne vrijednosno razmišljanje autorice citirane elektroničke poruke. Riječ je o složenoj temi koja obuhvaća čitav niz elemenata, od lingvističkih i stilističkih osobina raznih tekstova oblikovanih u novom mediju do pitanja novog elektroničkog autorstva, filozofskih ili društvenih implikacija elektroničkog pisanja, elektroničkog jezika ili jezika u nastajanju.

Moja je nakana ovdje mnogo skromnija: dokumentirati neke od jezičnih i žanrovskih osobina tekstova razmjenjivanih elektroničkom poštom između mojih korespondentica. Ta se tekstualna razmjena – u skladu sa često korištenom distinkcijom sinkronosti i asinkronosti kompjutorski posredovane komunikacije (vidi npr. Kollock i Smith 2001:4-8) – označava kao asinkrona, to jest ona čiji sudionici, za razliku od sudionika nekih drugih oblika kompjutorski posredovane komunikacije poput *chata*, ne moraju istodobno

³ Dio rada pod naslovom *Govoriti ili pisati?* djelomično se poklapa s odjeljkom u već objavljenom tekstu *Tijelo od riječi: Elektronička poruka kao medij intime?* (Pleše 2002:65-68), u kojemu se raspravlja o navodno usmenom, odnosno pisanom karakteru elektroničke pošte.

⁴ Uz citate e-mailova koji su napisani prije ili neovisno od istraživanja navodim ime autorice i oznaku "u e-mailu". Tamo gdje je riječ o dijelu intervjua, uz citat navodim ime kazivačice i oznaku "u razgovoru".

biti prisutni da bi komunicirali. Korisnik šalje poruku u bilo koje vrijeme, a odgovor na nju može "kasniti" nekoliko sati, nekoliko dana ili čak više s obzirom na to da korisnici ne moraju u isto vrijeme biti priključeni na mrežu te da na poruke mogu odgovarati kada to sami odaberu. Ipak, nerijetko se poruke razmjenjuju u vrlo kratkom vremenskom odsječku te da tako simuliraju razgovor u "stvarnom vremenu". Na takvu svojevrsnu ambivalentnost elektroničkih poruka – koja će se pokazati važnom i za razumijevanje načina pismenog izražavanja u njima – upućuju i rečenice jedne od sudionica elektroničke korespondencije. Ona e-mail najprije uspoređuje s razgovorom, odnosno telefonskom komunikacijom da bi kasnije naglasila važnost raspoloživog vremena za pisanje kojeg u telefonskoj komunikaciji nema:

Ali ja ih [elektroničke poruke] nikada ne pišem s intencijom da sad pišem – vrlo rijetko, možda dva-tri puta sam rekla e sad idem nekom napisat pismo – nego ono nešto kreneš pisat, pričat, pa odeš u nešto drugo (...) To mi je nekako dobro, jer mi skroz da neki filing kao da zapravo... kad pišem mejl se osjećam kao da pričam s nekim na telefon

Mejl mi daje taman taj neki dilej od te tri sekunde koji ti treba da napišeš nešto pa onda budeš i suvisliji i koncizniji. Koliko god da mi neki mejl može biti razbarušen, ic u šesnaest smjerova, mislim da je ipak koncizniji nego kad bi to isto tako nekom trkeljala na telefon... Ja znam biti i brzopleta i totalno mi je diskurs u petsto smjerova i s petsto digresija i onda kad hoću nešto za početak samoj sebi... kad nešto pišeš, prvo sam sebi posložiš stvari u glavi, i onda tog časa kad pišeš ti se možda neke stvari još više razjasne, nego da si uzeo telefon i krenuo nešto pričat (...) Na telefonu ili uživo uvijek ovisi o svakoj replici tog preko puta tebe (Ana, u razgovoru).

Kako je za nastajanje poruke koja će biti kompjutorski posredovana potrebna, između ostaloga, tipkovnica i poznavanje slova, riječ je ovdje, dakako, o pisanoj komunikaciji.

Digitalni tekst je nesumnjivo oblik pisanja: pikseli na kompjutorskom ekranu oblikovani su u slova i riječi koje čitamo i pišemo (Danet 2001:12).

No, komentatori kompjutorski posredovanih poruka (Danet 2001; Lee 2003; Fialkova i Yelenevskaya 2001), kao i sudionici elektroničkih razmjena, uočavaju i njihov "razgovorni karakter":

Kad ti netko pošalje nešto, netko koga znaš, s kim si relativno blizak, i onda ti odmah kreneš odgovarati bez ikakvog uvodnog reda, ičeg, kao da razgovaraš. To ja zovem razgovornim mejlom. Ono, malim slovima, bez ono dragi, nema početka, kao da nastavljaš neki razgovor koji si počeo i to je najčešće puno ortografskih grešaka, imaš dupla slova, ono fulaš, tllll, hoćeš nešto reć i pošalješ (Dijana, u razgovoru).

Takav se razgovorni karakter⁵ elektroničke razmjene povezuje s temom o kojoj je ovdje riječ iako se, dakako, na nju ne svodi.⁶ Riječ je o udovoljavanju zahtjevima pravilnoga pisanja ili pak kršenju jezičnih pravila u elektroničkim porukama (između ostaloga: *malim slovima, puno ortografskih grešaka, dupla slova*). Najčešće se takve osobine povezuju s brzinom razmjene – karakteristične za "usmene situacije" – koja ne dopušta pažljivo pisanje, uređivanje teksta, ispravljanje pogrešaka. To je osobito vidljivo u sinkronim oblicima kompjutorske komunikacije koji više "podsjećaju" na razgovor i u kojih je brzina razmjene iznimno važna.⁷ Iako se elektronička pošta kao asinkrona komunikacija u tome razlikuje od sinkronih oblika, i u porukama koje se njome razmjenjuju – osobito u onima koje su u prethodnom citatu nazvane razgovornim mejlom – vidljive su slične osobine. One se pak iz razgovornog mejla prenose i u elektronička pisma,⁸ iako tu često gube svoj funkcionalni razlog: što brže ispisati ono što se želi reći, pokušati pratiti brzinu govora.⁹

⁵ Određivanje e-maila kao razgovora postalo je gotovo općim mjestom korisničkih razmišljanja o e-mailu pa je, primjerice, izraženo i u jednoj od brojnih karikatura (objavljenoj u *New Yorkeru*) koje se bave novim, kompjutorski posredovanim načinima komunikacije. U toj se karikaturi žena telefonom obraća svome sugovorniku: "Richarde, moramo razgovarati. Poslat ću ti e-mail" (Danet 2001:57).

⁶ Slijedeći tezu o sekundarnoj usmenosti u doba elektroničkih medija (Ong 2000) autori su pronalazili značajke – s obzirom na takozvanu primarnu usmenost – modificiranog usmenog posredovanja iskaza u televizijskom i radijskom mediju (usp. Holly 1995), a sličan su pristup preuzeli i neki istraživači kompjutorski posredovane komunikacije (vidi npr. Fialkova i Yelenevskaya 2001). U tom su kontekstu formalna jezična obilježja jedan od mogućih kriterija razlikovanja usmenog i pisanog. Tako bi, primjerice, za razliku od pisanog, za usmeno izražavanje bile karakteristične kratke, nedovršene, jednostavne, nedoradene rečenice, gramatičke i sintaktičke nepravilnosti, kolokvijalni leksički izbori, svojevrsna neformalnost ili neposrednost izraza (usp. Holly 1995:346). Mjereći učestalost pojedinih jezičnih obilježja bilo bi, navodno, moguće odrediti kojem tipu posredovanja pojedini iskazi više pripadaju. Za osobine e-maila koje ga navodno povezuju s usmenim posredovanjem iskaza v. u Shortis 2001; Danet 2001.

⁷ Stoga su tematici usmenosti u kompjutorskoj komunikaciji više okrenuti tekstovi koji se bave sinkronim oblicima te komunikacije (vidi npr. Ivas i Žaja 2003).

⁸ Riječ je o uvjetnoj podjeli kojom sam se donekle vodila u interpretaciji elektroničke korespondencije, to jest njezinog privatnog dijela (Pleše 2005:43-47). Elektroničkim su pismima nazvani oni tekstovi koji su jače obilježeni intimnim diskursom i osobnošću autorica te se k tomu od nekih drugih tekstova elektroničke pošte razdvajaju i svojim opsegom kao duži tekstovi za čije je nastajanje potrebno više truda i vremena no za sastavljanje kraćih poruka. *Elektronička poruka*, koja se ovdje zamjenski rabi s terminom *e-mail*, nadređeni je pojam: ona označava sve tekstove elektroničke pošte. No također može označavati i samo jednu vrstu tekstova. Kad je važno istaknuti razliku između poruke i pisma kao dviju vrsta elektroničke poruke, upotrebljava se termin *pismo* i tada se *poruka* odnosi samo na kraće tekstove češće informativnog sadržaja, a ne na sve tekstove elektroničke pošte.

⁹ Važno je ovdje upozoriti i na razliku između poruka koje se sastavljaju *online* i onih koje se sastavljaju *offline* (Danet 2001:16-17). Kada netko piše poruku dok je priključen na mrežu – a osobito kada se vrijeme provedeno na internetu posebno plaća – vjerojatnije je da će je

Elektroničke poruke se, dakle, oblikuju kao osobit način komunikacije – pa i kao hibridni oblik između pisma i razgovora ili pisanog i usmenog medija – za koji je između ostaloga karakterističan nedostatak brižljivosti u oblikovanju rečenica, to jest, bolje reći, određeni otklon od standardnog ili pisanog jezika. Je li pak riječ o redukciji ili o novom području kreativnosti, vjerojatno ovisi o individualnim, ali i kulturnim, društvenim pozicijama onoga tko o tome govori. Brenda Danet iznosi, primjerice, tezu o dvostrukoj reduciriranosti, ali i dvostrukoj obogaćenosti kompjutorski posredovane pisane komunikacije. Ona je i siromašnija i bogatija i od govorenja i od pisanja. Zbog nedostatka neverbalnih i paralingvističkih znakova koji uvelike pridonose značenju komunikacije licem u lice, siromašnija je od govora, a zbog svoje efemernosti i nedostatka opipljivosti fizičkog predmeta i od pisanja. No, s druge strane, bogatija je od govora jer postoji mogućnost njezina pohranjivanja pa je moguće nanovo čitati rečenice koje se njome razmjenjuju. Bogatija je i od pisanja jer obnavlja prisutnost sugovornika te je također mnogo lakše uspostaviti trenutnu komunikaciju s autorom asinkrone poruke ili teksta negoli je to bilo moguće prije, što elektroničku komunikaciju čini više dijalogičnom od one u tiskanoj kulturi (2001:11-12).¹⁰

Osobine pisanja elektroničkih poruka

Detaljna analiza individualnih stilova pisanja elektroničkih poruka pokazala bi vjerojatno da nije uputno pojedine osobine – ma koliko se one činile raširenima – protezati na ovaj oblik kompjutorski posredovane komunikacije u cjelini. Ti se stilovi međusobno razlikuju u većoj ili manjoj mjeri, s obzirom na njihove autore i s obzirom na kontekst u kojem nastaju. Ovdje ću nastojati prikazati pojedine, uglavnom zajedničke, više ili manje uočljive osobine privatne elektroničke korespondencije u kojoj sam i sama sudjelovala. To dakako ne znači da se pojedine takve osobine ne mogu pronaći i u službenoj, poslovnoj korespondenciji, u različitim impersonalnim obavijesnim porukama, kao i manje-više anonimnim skupnim porukama različitog, ozbiljnog ili neozbiljnog sadržaja.

Draga moja...

Prema nekim analizama za e-mail nisu karakteristična uvodna obraćanja kao ni pozdravi na kraju teksta: takvi signali klasičnog, papirnatog pisma gube se

nastojati napisati što je moguće brže. Privatni e-mailovi o kojima govorimo u ovome radu u najvećem su broju pisani *offline*.

¹⁰ Opaska o dvostrukoj reduciriranosti i dvostrukoj obogaćenosti ponajprije bi se odnosila na sinkronu razmjenu, ali se ona barem djelomično može primijeniti i na asinkrone elektroničke poruke.

u elektroničkom mediju, pokazujući time da se konvencije papirnate prepiske u njega (u potpunosti) ne uklapaju (Lee 2003:311). I u mojoj je elektroničkoj arhivi mnogo tekstova koji ne sadrže formulacije inače karakteristične za početno obraćanje u pismima. Tekst tada počinje in medias res, bez uvodne formule. Uglavnom se takvi počeci javljaju u porukama koje se izravno nadovezuju na prethodnu, primljenu poruku. Često je riječ o porukama koje i svojim "predmetom" signaliziraju da su odgovor na prethodnu poruku (primjerice "Re: susret?"). Ipak, moja korespondencija obiluje elektroničkim pismima koja, kao i klasična pisma, često počinju oslovljavanjem primatelja: "Draga moja", "Draga Ana", ili samo "Ano".

Nije slučajno da sam tekstove koji počinju bez uvodnog pozdrava ovdje imenovala *porukama*, a one s uvodnom formulacijom *pismima*. Naime, početak bez uvodnog oslovljavanja karakterističniji je – iako ne nužno i prevladavajući – za kraće poruke kojima se prenosi neka informacija, postavlja pitanje ili samo šalju pozdravi uz nekoliko osobnih opaski. Takve poruke ponekad započinju uvodnim pozdravom poput "Bok!", "Hi!", "Zdravo!" ili slično. Također, početak poruke bez oslovljavanja adresata, pa i bez uvodnog pozdrava, češći je kada se između dvoje korespondenata bez većih prekida u korespondenciji izmjenjuju kraće poruke. U onim pak tekstovima koje smo nazvali pismima uvodno je obraćanje adresatu gotovo stalno mjesto:

draga... nekako mi uvijek dodje da pocnem s uvodnom formulom ("draga"), a nekako i nije samo formula; kad pisem "sluzbeno", onda dodje ono "postovani, postovana" (ajme!) ili probam preskociti pocetak (koji se naravno ne moze preskociti), a na kraju, lijepi kompromis izmedju "bok" i "s postovanjem": srdacan pozdrav; no, ovdje sam tek na pocetku (Ina, u e-mailu).

U razgovoru su pak moje sugovornice, slično prethodnomu citatu, potvrdile svojevrsnu neupitnost ili neproblematičnost uvodnog pozdrava u osobnim porukama, tj. i u pismima i u porukama upućenim bliskim primateljima, ali su neke od njih naglasile problematičnost uvodnih formula u onim porukama koje se šalju poznatim, ali ne i bliskim osobama.

Strava mi je počinjat mejlove jer ono sad šta napisat nekome, dragi, draga ta i ta, to mi zvuči... ako napišem bok, onda to bok mi je onako kenjatorski, onda ako napišem hello, to sama sebi glumim neku Cosmo mejl curu, ne znam, najteže je mejl početak (Dijana, u razgovoru).

O sličnome "problemu" sa započinjanjem e-maila govori i citat iz jedne od elektroničkih poruka:

Pa slazem B-u mail uz puno stiskanja delete. Da ti ne spominjem ocaj oko toga kako da ga naslovim:

Pstovani ne ide radikalnim ljevicarima, drag mi bas i nije, a Bok mi zvuci infantilno. Za sada sam smislila jedino Velecasni (Dijana, u e-mailu).

Nasuprot tomu, započinjanje klasičnog, papirnatog pisma čini im se manje problematičnim jer "tu postoje neke ustaljene konvencije, teško ćeš fulat u tome" (Marina, u razgovoru).

No s druge strane ima sudionica elektroničke razmjene kojima takva razmjena zapravo olakšava komunikaciju i pitanje kako započeti pisani tekst:

Ja nemam taj problem s formom. Imala bih vjerojatno problem započet pismo da ga pišem, ali nemam nikad problem započet mejl, bez obzira, bilo da pišem nekom ful poslovno i koji je onak inače totalno zatvoren, zakopčan ili nekom s kim sam si ful dobra (Ana, u razgovoru).

Veliki pozdrav, A.

Elektroničke poruke i pisma također često završavaju nekom od zaključnih formula karakterističnih za papirnata pisma (ili ponešto modificiranih) te ispisanim imenom pošiljateljice koje simulira vlastoručni potpis na papiru: "Ljubim te, I."; "see you, M."; "Vidimo se!"; "Veliki pozdrav, A." ili "pusa / kic gori od 'od srca', ali sta se moze"; "Stoj mi dobro". Neke autorice ismijavaju pozdravne stereotipe: "s dragoscu i celulitom", "2vidimo se i pusa u nacelo", ili pak neočekivano završavaju tekst, poput "Idem, dok obje nismo umrle od starosti". Ima, naravno, i tekstova koji se jednostavno prekidaju bez posebnih pozdravnih riječi. Oni u mojoj korespondenciji ipak nisu česti, iako se takvi završeci kao jedan od načina zaključivanja elektroničkih poruka (uz ispisano ime ili inicijale i završetak nekom frazom poput "Hvala!") spominju kao karakteristični za sudionike razmjene elektroničkom poštom koji često pišu (Lee 2003:313). Moglo bi se također upozoriti i na redundantnost zaključnog "potpisa" u e-mailu s obzirom na to da poruka već sadrži ime pošiljatelja, a "potpis" u elektroničkoj poruci ne može imati vrijednost vlastoručnog potpisa na papiru koji je i znak potvrde autorstva (Danet 2001:53). Pitanjem "Moram li se potpisivati?" završava, primjerice, jedno od pisama iz moje elektroničke arhive. No unatoč tomu njegova autorica, kao i ostale moje korespondentice, u velikoj većini primjera ispisuje vlastito ime, početno slovo imena ili ime/riječ kojom zamjenjuje vlastito ime: "puse&lampioni TELETINA" ili "Skarlet O Hara".

Predmet: živjele obojane sobe

Ponekad se tekst poruke nadovezuje na riječi ispisane pod rubrikom "predmet" (engl. *subject*), primjerice poruka čiji "predmet" glasi "bas ti nije fora" počinje zarezom i riječima "da znas (...)" ili "znam da neces vjerovati...

ali upravo sam (...); "okej ludo... moram da te pitam (...)". Predmet poruke ponekad sadrži pozdravne formule poput "Dobro jutro!", "zdravo mila", "laku ti noc" ili se pak iskorištava kao prostor u koji se ispisuje uvodna formula: "Draga moja", "Djevojciце!", "Suzo suzice". To proturječi napucima za sastavljanje elektroničke poruke koji kažu da je pravilo odabira predmeta koji nosi informaciju jedno od najvažnijih pravila u elektroničkoj komunikaciji s obzirom na to da mnogi korisnici elektroničke pošte na temelju predmeta odlučuju hoće li poruku odmah po primitku čitati, to jest hoće li je uopće čitati (v. npr. www.livinginternet.com). Predmet poruke bi tako trebala biti ključna riječ poruke ili nekoliko riječi koje pokrivaju njezinu temu, sadržaj teksta koji u poruci slijedi. Ako tome i jest tako u poslovnim, službenim porukama, u onim privatnim, osobnim koje su dio moje elektroničke korespondencije zasigurno nije. I ovdje bi se mogla uočiti razlika između elektroničkih *poruka* i elektroničkih *pisama*. Privatne elektroničke *poruke* češće imaju predmete koji bi udovoljavali spomenutu pravilu, primjerice "Kino sutra u 20?" (predmet nakon kojega gotovo da i nije potreban nastavak teksta). S druge strane elektronička *pisma* koja se najčešće ne bave samo jednom temom i čiji sadržaj nije usmjeren na dogovor i prijenos informacija nose predmete (ili kako neke od sudionica kažu "naslove", poput naslova teksta ili pjesme) koji se ne bi mogli nazvati informativnim ili ključnim riječima, koji preuzimaju riječ ili dio rečenice iz teksta koji slijedi ("nutela i bigbablice", "lightroom", "heklani tableti"), daju nekakav skupni naslov temama kojima se tekst bavi ("portreti", "moja struja", "živjele obojane sobe") ili su pak potpuno autonomni u odnosu na tekst ("vrlo često predmeti nemaju nikakve veze s onim što slijedi", kaže jedna od sudionica). Osim toga treba spomenuti i primjere ne-upisivanja predmeta poruke ("kad se ne mogu sjetiti nečeg pametnog") te također opciju "odgovori" (engl. *reply*), koja automatski ispred predmeta primljene poruke na koju se odgovara ispisuje "Re:" kao kraticu za *reply*. Kada se komunikacija pod takvim istim naslovom odvija dulje vrijeme, sadržaji novih poruka više ne moraju imati nikakve veze s predmetom prve, inicijalne poruke. Judith Yaross Lee daje primjer vlastite elektroničke prepiske koja je trajala mjesecima pod prvotnim naslovom "Re: Testing", koji u kasnijim porukama više nije pokrivaio njihove sadržaje (2003:317). Takvih primjera ima i u mojoj elektroničkoj arhivi kao i onih kada se nakon duže stanke u prepisci šalje e-mail tako što se pronađe neka od ranije primljenih poruka te se pritiskom na *reply* piše novi tekst. No treba također dodati da neke od mojih sugovornica opciju *reply* ne smatraju primjerenom za "prava pisma". Kada se, naime, s nekim dopisuju kraćim porukama koje se brzo izmjenjuju u kratkom razdoblju, "Re" u naslovu čini im se primjerenim, ali kada žele napisati *pismo*, tada nastoje smisliti vlastiti naslov jer time "nekako daju važnost toj prepisci" (Ina, u razgovoru).

Spomenuti su ovdje napuci ili savjeti za uporabu elektroničke pošte čiji je broj, sudeći prema raznim popisima knjiga na webu, u stalnom porastu. Ni-

je riječ o tehničkim savjetima i instrukcijama već o bontonu u elektroničkoj komunikaciji, pravilima prikladnog ponašanja i ophođenja, ili etiketi.¹¹ Jedna od brojnih takvih knjiga jest i ona Samantha Miller, kolumnistice časopisa *People*, koja je na temelju vlastitih tekstova kolumne pod naslovom *Pravila lijepog ponašanja na internetu (Internet Manners)* napisala knjigu *E-Mail Etiquette* (2001). Riječ je, dakle, o priručniku koji bi savjetima o "ponašanju", poput drugih takvih priručnika (vidi npr. Shea 2000), trebao olakšati komunikaciju elektroničkom poštom i učiniti je "pristojnom" ili "prikladnom". Pokazuje se, ne samo na temelju pravila o odabiru predmeta poruke već i na temelju brojnih drugih pravila ili savjeta iz mrežnog bontona, da se praksa ne poklapa uvijek sa zapisanim napucima, da do nekakvih nepisanih pravila sudionici elektroničke komunikacije dolaze praksom, a ne čitajući upute te, također, da će savjeti koji se u priručnicima nude možda zavladata poslovnom elektroničkom komunikacijom, ali ne nužno i njezinim privatnim sferama.¹²

Kad je riječ o važnosti predmeta poruke u elektroničkoj komunikaciji, naglašenoj u savjetima o upotrebi e-maila, u praksi se pokazuje da tomu ne mora biti tako, da sudionici na temelju predmeta ne određuju redosljed čitanja poruka niti donose odluku o čitanju ili brisanju poruke. Točnije, kad je riječ o porukama koje stižu s *mejlina lista*, ponekad predmeti mogu imati funkciju kakvu im namjenjuju mrežni bonton (osobito kada korisnica prima veliki broj poruka dnevno pa ih na neki način mora razvrstati na one koje će odmah pročitati, one koje će ostaviti za poslije ili one koje uopće neće pročitati), ali to nipošto nije tako kad je riječ o privatnoj komunikaciji. U njoj predmet poruke više funkcionira kao neobavezan naslov, kao svojevrsna igra, negoli kao ključna riječ ili najvažniji dio informacije koja se prosljeđuje.

Greške i pojednostavljivanja

Kao što je već rečeno, u elektroničkim su porukama česte pogrešno ispisane riječi. Na to se ponekad u korespondenciji osvrću i autorice e-mailova:

boze boze vidim kako pisem i sama se sebi cudm, ne ispravljam ispogresivano, kako je bilo na toj promociji, jesi bila pametna i fina kao sto uvijek i jesi, ajde me zovi sutra da mozda idemo zajedno (...), ako si mislila, k. nam odlazi za hvar, sutra rano rano rano ujutro, nek joj bude lijepo, bas bih voljela, dugo ti nisam pisala, i sad ovakvbo pismo, nemusto, nezgrapno, iskrivljeno do neprepoznatljivosti (znam da si pametna i da mozes prepoznati rijec koju htjedoh napisati pa makar ta

¹¹ Na engleskom je skovana riječ *netiquette*, koja spaja mrežu, internet (*net*) i etiketu (*etiquette*).

¹² K tomu, analizirajući nekoliko takvih knjiga te ih međusobno uspoređujući, Brenda Danet pokazuje da se njihovi napuci ponekad međusobno bitno razlikuju (2001:59-63).

riječ od ukupno sedam slova samo dva imala ispravu napisana) (Ina, u e-mailu).

Tehnički pak može biti uvjetovana neuporaba dijakritičkih znakova (njihova poraba može u primljenoj poruci rezultirati znakovima koji ili ne postoje u hrvatskome jeziku ili pak služe za označavanje drugih glasova), što također utječe na stil elektroničkih poruka. Tu je riječ o uzročno-posljedičnom utjecaju medija na jezik, to jest o uvjetovanosti jezika mogućnostima i ograničenjima medija. Za razliku od toga brojni su drugi primjeri u kojima medij sa svojim značajkama sudjeluje u oblikovanju načina izražavanja, ali nije ili ne mora biti presudan. Na način izražavanja onda djeluju i drugi faktori, kao što su primjerice očekivanja drugih sudionika, već postojeće konvencije koje se iz jednog medija prenose u drugi itd. Pogrešno pak ispisane riječi ili upotreba nestandardnih oblika kojom se pisanje pojednostavljuje i ubrzava – poput "niko" umjesto "nitko", "kolko" umjesto "koliko", "ja bi" i "mi bi" umjesto "ja bih" i "mi bismo" itd. – nisu toliko vezani za "prirodu" medija, kao što je to u sinkronih oblika kompjutorske komunikacije, ali su ipak karakteristični i za elektroničku poštu. Kada su korisnice elektroničke pošte istodobno i korisnice drugih oblika kompjutorski posredovane komunikacije, poput *chata*, može se možda govoriti o utjecaju njihovih raznih kompjutorskih praksi na komunikaciju elektroničkom poštom. No među mojim sugovornicama ima i onih koje se nikada nisu koristile sinkronim oblicima kompjutorske komunikacije i koje svoje tekstove sastavljaju dok nisu priključene na mrežu, a koje također na slične načine pojednostavljaju svoje pisanje ili pak griješe u njemu ne ispravljajući pogreške. Na pitanje zašto je tomu tako ne znaju točan odgovor:

Valjda sam vidjela kako drugi pišu (Marina, u razgovoru)

ili

... pa ne znam, stvarno, kad sam počela pisati sve je bilo po ps-u, a onda se nekako oslobodiš, pojma nemam zašto (...) Najprije sam interpunkciju promijenila, a onda sam počela i ove druge stvari, greške, mala slova (Ina, u razgovoru).

Također, u elektroničkoj se korespondenciji – kako kazuje i prethodni citat – – interpunkcijski znakovi koriste na nove načine. Tako, primjerice, u nekim porukama to jest u porukama pojedinih korisnica – više manje dosljedno – nestaje upotreba točke. Zamjenjuje je zarez ili točka zarez iza koje se sljedeća rečenica nastavlja bez velikog početnog slova. U drugim pak porukama nakon točke, koja označava kraj rečenice, ne slijedi veliko slovo na početku sljedeće rečenice, a pojedine autorice vrlo rijetko upotrebljavaju zareze ili dvotočke. U e-mailovima se autorice osvrću na nove i drukčije načine pisanog izražavanja:

sad sam upravo skuzila kako grozno pisem sto se gramatickih i sintaktickih stvari tice; imam jednu prijateljicu (...) jos iz prvog razreda

srednje skole koja mi je uvijek pisala bez zareza, tocaka, velikih slova (znas ono kad se dopisujete preko sata) – sad mi se čini da je anticipirala mejliranje iako o tome onda nismo mogli ni sanjati (Marina, u e-mailu).

:-) :-(

Interpunkcijski su znakovi na tipkovnici važni i za oblikovanje takozvanih *smajlića* ili *emotikona* ("sličica sastavljena od znakova interpunkcije oblikovana tako da predočuje ljudsko lice, tj. izražava neki osjećaj", Kiš 2000:350). Njima su u komentarima kompjutorski posredovane komunikacije posvećene rečenice koje se, između ostaloga, bave mogućnošću izražavanja emocija u elektroničkoj pisanoj komunikaciji u kojoj, za razliku od komunikacije oči u oči, nema gesti, mimike, tona, glasa itd. (usp. Danet 2001:61-62). Upravo je *emotikonima* u pojedinim analizama dana velika važnost kao sredstvima prenošenja značenja, a neki autori naglašavaju kreativnost u kombinaciji slova, čime se prevladavaju ograničenja tipkovnice kao gotovog proizvoda sa zadanim mogućnostima, što se tumači kao prilagođavanje tehnologije zahtjevima razgovora (Lee 2003:323).

No u korespondenciji o kojoj ovdje pišem *emotikoni* nisu jako važni. Vrlo se rijetko rabe i to uglavnom samo u dvama oblicima, kao nasmiješeno lice :-)) ili kao tužno lice :-(. Razlika u uporabi/neuporabi *emotikona* često pak prati razliku između poruka i pisama. Češće se *emotikoni* upotrebljavaju u kratkim porukama, dok se čini da je u pismima manje potrebno da se "emocija" sažme u slikovnom prikazu s obzirom na to da pisma ne moraju biti što kraća i jednostavnija. Naprotiv, njihova distinktivna osobina jest upravo neograničenost broja riječi i detaljno pisanje koje ne teži redukciji. Uostalom, *emotikoni* – usprkos nazivu – nemaju potencijal za "izražavanje emocija", oni mogu samo naznačiti "osnovna" ljudska raspoloženja, uputiti na to da se autor neke rečenice šalje, ili je ironičan, ili da je nečime nezadovoljan.¹³ U korespondenciji kojom se ovdje bavimo i onda kada se *emotikoni* koriste, često su više svojevrsni ukras negoli zaista znak koji nešto zamjenjuje.¹⁴

¹³ Brenda Danet spominje rasprave o *emotikonima* na javnim diskusijskim listama. Oni sudionici kompjutorski posredovane komunikacije koji su skloniji tradicionalnim normama pisanja često izražavaju mišljenje prema kojemu same riječi trebaju prenositi značenje, a jedan od sudionika diskusijske liste *emotikone* tumači kao nešto što poput štaka podupire ljude koji ne znaju učinkovito pisati (2001:62, 96).

¹⁴ Njihova je važnost možda veća u raspravama koje se vode na web-forumima između ljudi koji se međusobno – izvan "virtualnog" svijeta – ne poznaju pa stoga imaju potrebu naglasiti da se, primjerice, šale, ili na *chatu*, gdje je potrebno što brže – dakle i sa što manje riječi – nešto napisati, prenijeti komentar, nastaviti dijalog, pa upotreba "sličice" može u tome pomoći.

Citiranje

Takozvani razgovorni stil poruka koje se razmjenjuju elektroničkom poštom ponekad je naglašeniji s obzirom na to da tekst koji čitamo na ekranu ima dijaloški oblik. No povremeno citiranje prijašnjih poruka, odnosno onih njihovih dijelova na koje autorica nove poruke odgovara ili ih komentira, eksplicitno ipak pokazuje da je riječ o asinkronoj komunikaciji. Sudionice ponekad smatraju potrebnim citirati prijašnje iskaze kako bi se točno znalo na koje se dijelove prethodne poruke njihov tekst odnosi. Dakako, citiranje dijelova prethodnih poruka nije pravilo već samo jedan od načina vođenja korespondencije. Osobiti način i učestalost citiranja ističu se ponekad kao jedinstvena osobina kompjutorski posredovane komunikacije, to jest digitalnog pisanja (Danet 2001:58) koje omogućuje tehnologija.¹⁵ U mojoj su korespondenciji citiranja prethodnih poruka prilično rijetka, osobito u elektroničkim *pismima*. Također, u kraćim je porukama češće izražen dijaloški oblik posredovanja iskaza u kojemu replika utječe na oblikovanje teksta. Poruke mogu nastajati u interakciji, kao više ili manje izravni odgovori na druge iskaze. No, iako su i pisma ponekad dijaloška, ona također često nastaju kao monološki oblici u izoliranome mentalnom prostoru pisanja teksta. Oblikuju se tada kao samostalni tekstovi koji se bave nekom temom i rijetko se implicitno – ili uopće ne – referiraju na adresata.

Imejlizmi

Nisu rijetka kvantitativna istraživanja jezika elektroničkih poruka koja se temelje na statističkoj učestalosti pojedinih jezičnih obrazaca. Helen Petrie (prema Shortis 2001:89), čija se jezična analiza temelji na 38 000 elektroničkih poruka na engleskom jeziku, upotrebljava termin "imejlizam" (engl. *emailism*) za one stilističke osobine koje su karakteristične u elektroničkim porukama, a manje se – ili uopće ne – pronalaze u rukopisima i tiskanim tekstovima. *Imejlizmi* su, primjerice, *emotikoni*, način citiranja prethodnih poruka, nedostatak uobičajene interpunkcije. Autorica, međutim, zaključuje da se sudionici elektroničke razmjene koriste uglavnom standardnim pisanim engleskim, a da *imejlizmi*, osobito neki poput *emotikona*, nisu učestali. Koristeći se u knjizi o jeziku informacijske i komunikacijske tehnologije njezinim istraživanjem, kao i nekim drugim statističkim istraživanjima elektroničkog jezika, u usporedbi s takozvanim popularnim stavovima o e-mailu, Tim Shortis zaključuje da je jezik e-maila manje revolucionaran, nov i drukčiji no što se to ponekad tvrdi (2001:89). Ovdje također treba reći da se

¹⁵ Riječ je o tome da se novi tekst upisuje u već postojeći, primljeni, a da se iz primljenog pojedine rečenice mogu ili ne moraju brisati i mijenjati. To je osobitost "citiranja" u elektroničkoj poruci.

ono što se označava kao specifično i novo u elektroničkoj pisanoj komunikaciji – a to je, između ostaloga, podvedu li se razne osobine pod zajednički nazivnik, svojevrsna neformalnost pisanog izraza – kao takvo predstavlja ponajprije u usporedbi sa službenom, formalnom razmjenom papirnatih pisama. Kako zadani, "tehnički", oblik e-maila, sa zaglavljem, navodno ima svoje korijene u memorandumu, poslovnom pismu (Yates i Orlikowski, prema Yates 2000:243), tako se takva usporedba lakše i nametnula istraživačima pa se stoga često govori o manjoj formalnosti ili neformalnosti e-maila uopće naspram njemu prethodeće pisane razmjene. Razlike u poslovnoj ili službenoj komunikaciji između "informativnog" i "predinformativnog" doba mogu biti jače izražene¹⁶ jer se navodno u tu poslovnu komunikaciju unosi neformalniji stil ophođenja.¹⁷ Međutim, kad je riječ o privatnoj komunikaciji, te su razlike, sudeći barem prema mojoj – i elektroničkoj i papirnatij – prepisci, mnogo manje. Neposrednost izraza, česti lokalizmi i kolokvijalni izrazi koji se javljaju u e-mailu, nestandardne konstrukcije i nestandardna sintaksa, nepridržavanje pravopisnih pravila, sve su to osobine i *papirnatih* privatne korespondencije između bliskih osoba. No ipak su, čini se, one izraženije u elektroničkoj korespondenciji. Razlike koje se svakako mogu uočiti – ne generalizirajući – jesu česta upotreba malih slova u e-mailu tamo gdje bi trebala biti velika, posebnost upotrebe interpunkcijskih znakova, ponekad i nepravilni gramatički oblici kada su kraći od pravilnih oblika, te mnogo češće slovne pogreške koje su vjerojatno povezane s manjom vičnošću tipkanju po tastaturi, ali i s onom svjesnom nepažnjom koju smo spomenuli na početku teksta. Svjesna nepažnja bi zapravo značila da autorice e-mailova opuštenije pišu negoli bi to činile u drugome mediju, svjesne da će takvo pisanje rezultirati greškama, ali bez namjere da ispisane poruke naknadno uređuju ili iščitavaju da bi uočene pogreške ispravile. Dakako, i osobna se prepiska unutar sebe razlikuje s obzirom na to tko je autor i koliko se želi ili može igrati s jezikom te tko je primatelj i što od pošiljatelja očekuje.

¹⁶ Iako treba reći da se u istraživanjima poslovne komunikacije e-mailom pokazuje varijabilnost tekstova što se tiče odmaka od tradicionalnih normi pisanja poslovnog, službenog pisma (Danet 2001:70-79).

¹⁷ Jedna od mojih sugovornica, primjerice, kaže: "bilo da pišem nekom ful poslovno i koji je onak inače totalno zatvoren, zakopčan ili nekom s kim sam si ful dobra, nekako mi je taj mejl... dobro, naravno da ne pišem isto, ne pišem baš istim diskursom, al sam zapravo skužila da sve više i više olabavam tu komunikaciju čak i ako je poslovna, tim mejlom. Znaš ono, dozvolim si da... prije sam te poslovne mejlove, neke kakti ozbiljnije, pisala uvijek normalno, ja inače pišem malim slovima, sad čak i poslovne mejlove, dobro, ne sad naravno faks s molbom za akreditaciju, ne pišem naravno tako ali u principu sad sve pišem tako, nekakvim krnjim rečenicama, ili u natuknicama, ili bez, ne baš skroz bez, interpunkcije, bez malih, velikih slova" (Ana, u razgovoru).

Obogaćenje ili osiromašenje jezika?

Vratimo se na kraju pitanju lekture elektroničkih poruka i hrvatskom pravopisu. Komentar sudionika televizijske emisije s početka teksta o potrebi lektoriranja elektroničkih poruka čini se pomalo promašenim: osobit način pisanog izražavanja, kršenje jezičnih pravila jest u brojnim slučajevima izbor – iako možda ne uvijek i svjesni izbor – autora elektroničkih poruka. Ako se tako nešto ne može tvrditi za sve korisnike elektroničke pošte, može se svakako za sudionice elektroničke komunikacije o kojima sam pisala u ovome tekstu. Tu nije riječ o neznanju – koje bi se moralo korigirati – već o osobitom odnosu prema pisanom tekstu u elektroničkom obliku. Ono što već postoji u papirnoj privatnoj korespondenciji, ovdje je naglašenije: kao da je zbog "nematerijalnosti" e-maila, prolaznosti, nefiksiranosti tintom ili tiskom autoricama dopušteno veće odstupanje od pravila, zanemarivanje standarda pisanoga jezika. Takav bi se način upotrebe jezika možda mogao shvatiti ne samo kao zanemarivanje ili ignoriranje pravila – zbog osjećaja "lakoće" i "prolaznosti" koji pruža elektronički medij – već kao kreativna igra s jezikom koja je povezana sa svojevrsnim oslobođenjem od krutih pravila. Elektronički medij pak kao da potiče takvu kreativnu igru: zanimljivo je pratiti "razvoj" pisanja elektroničkih poruka pojedinih autorica. Dok su prve poruke često ispisane poput tiskanih tekstova, uvijek podijeljene u odlomke, s razmakom između uvodnog pozdrava i teksta te zaključnog pozdrava, bez gramatičkih i pravopisnih odstupanja, brižljivo i oprezno, kasnije one gube takve osobine i postaju mnogo "slobodnije" u jezičnom ili žanrovskom smislu.

U dnevnim novinama u kojima je u istome broju izašla vijest o pisanju novog hrvatskog pravopisa objavljena su dva novinarska teksta, komentara, koja se bave jezičnom problematikom u Hrvata. Tekst pod naslovom *Neka nama pravopisâ!* dotiče se i teme informatizacije:

Ne treba nam prisilan povratak na norme primjerene pisanju gušćim perom, nego prilagodba bržem i jednostavnijem tipkanju u uvjetima informatičkog društva. Na primjer, izostavljanje fiškalski redundantnih interpunkcija gdje to kontekst dopušta: kao što je prije stotinjak godina naslov ostao bez točke, može danas i redni broj, tim prije što suviše točke zbunjuju računalne programe (Bešker 2004).

Drugi tekst govori o leksičkim izborima i ne spominje nigdje jezik u kompjutorskoj upotrebi, ali se ipak s temom o kojoj ovdje govorimo posredno može povezati. Riječ je, naime, o *zastašujućoj potrebi da se govori ispravno*. Nabrajajući riječi koje su obilježene kao netočne ili tuđice, autor kaže:

Hrvati se boje govoriti hrvatski, čim zinu golema je strava u njima da će ih netko, upućen ili neupućen, ispraviti.

Pa zatim:

Emancipirajte glasnice i govorite kako vas je volja, nećete pogriješiti (...) meni nekad dođe da stanem na ulicu i derem se, da me svi čuju: kafa, džezva, hiljada, pegla, ajncug, džabalebaroš, česma, žebe, hartija, ciferšlus, lična karta, karfiol, špricer, kaciola... Upotrebljavajte ove riječi, nema u njima ništa loše ni nepatriotski. Dapače, s njima kupujete svoju slobodu od jezičnih policajaca. Udahnite i kažite "kisela voda", i vaš će svijet u trenutku biti malo veći (Tomić 2004).

Ovo zanimanje za jezik, koje se iz stručnih krugova prelijeva u dnevne novine, primjer je, čini se, zalaganja za otvaranje prostora jezičnoj nesputanosti, jezičnoj "slobodi" kojoj je, izvan *lijepo književnosti*, onaj elektronički svijet možda odškrinuo vrata. Ne treba pritom glorificirati jezik elektroničkih poruka, ali se one možda mogu prihvatiti kao dobrodošli prostori za vježbanje jezika bez nadzora (interioriziranih) *jezičnih policajaca*. S druge strane, moguće je i potpuno suprotno razumijevanje jezičnih promjena koje su na djelu u elektroničkoj komunikaciji: one se mogu shvatiti kao nagrdivanje jezika, njegovo osiromašenje. Tim Shortis prenosi novinske izjave dvojice Britanaca, od kojih se jedan žali na utjecaj e-maila na engleski jezik i kaže da je e-mail po svojem jeziku "iritantan, zamoran za čitanje i često jednostavno nečitljiv", dok drugi, urednik *Oxford Book of Letters*, Frank Kermod, priznaje da će jednoga dana sigurno postojati *Oxford Book of Emails*, ali da je "teško zamisliti da bilo tko piše ozbiljno pismo elektroničkom poštom" (Shortis 2001:81).

Ambivalentan odnos prema jeziku e-maila izražavale su i moje sugovornice, korisnice elektroničke pošte. S jedne su strane često bile zadovoljne nesputanošću koju osjećaju pišući e-mailove, dok su s druge strane ponekad bile zabrinute promjenama koje u svojem i pisanju svojih korespondenata zamjećuju.

Moglo bi se možda na kraju reći: teško je odrediti što je i kakav je to pažljivi odnos prema jeziku. Ako je riječ o slijeđenju pravila iz pravopisa, gramatika i priručnika za lijepo pisanje, onda brižljivog odnosa prema jeziku u tekstovima elektroničke pošte često zaista nema ili je marginalan. Ako se pak brižljiva upotreba jezika ne svodi na prihvaćena pravila, onda je možda moguće i u tekstovima elektroničke pošte čitati nastojanje autorica za posebnim oblikovanjem rečenica i za pisanjem *ozbiljnih* pisama. Riječ je tu svakako i o tekstovima koji se temama, stilom, ulaganjem truda i vremena u njihovo nastajanje približavaju pisanju ili jesu pisanje kao autorski kreativni čin prerade svijeta.

NAVEDENA LITERATURA

- Baron, Naomi S. 2000. *Alphabet to Email: How Written English Evolved and Where It's Heading*. London - New York: Routledge.
- Bešker, Inoslav. 2004. "Neka nama pravopisâ!". *Jutarnji list*, 7. veljače:13.
- Danet, Brenda. 2001. *Cyberplay: Communicating Online*. Oxford - New York: Berg.
- Davies, Charlotte Aull. 2001. *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others*. London - New York: Routledge.
- Fialkova, Larisa i Maria N. Yelenevskaya. 2001. "Ghosts in the Cyber World. An Analysis of Folklore Sites on the Internet". *Fabula* 42:64-89.
- Holly, Werner. 1995. "Secondary Orality in the Electronic Media". U *Aspects of Oral Communication*. Uta M. Quasthoff, ur. Berlin - New York: Walter de Gruyter, 340-363.
- Ivas, Ivan i Lana Žaja. 2003. "Znakovi usmene komunikacije u pisanoj komunikaciji na IRC-u i ICQ-u". *Medijska istraživanja* 9/1:77-97.
- Kiš, Miroslav. 2000. *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Kollock, Peter i Marc A. Smith. 2001. "Communities in Cyberspace". U *Communities in Cyberspace*. Marc A. Smith i Peter Kollock, ur. London - New York: Routledge, 3-25.
- Lee, Judith Yaross. 2003. "Charting the Codes of Cyberspace: A Rhetoric of Electronic Mail". U *Communication and Cyberspace: Social Interaction in an Electronic Environment*. Lance Strate, Ron L. Jacobson i Stephen Gibson, ur. Cresskill: Hampton Press, 307-328.
- Miller, Samantha. 2001. *E-Mail Etiquette: Do's, Dont's, and Disaster Tales from People Magazine's Internets Manners Expert*. New York: Warner Books.
- Pleše, Iva. 2002. "Tijelo od riječi: Elektronička poruka kao medij intime?". *Narodna umjetnost* 39/2:53-76.
- Pleše, Iva. 2005. *Etnografija elektroničkog dopisivanja: elektroničke poruke i pisma*. IEF rkp 1886.
- Pleše, Iva. 2006. "Jesam li bila na terenu? O etnografiji elektroničkog dopisivanja". U *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku - Naklada Jesenski i Turk, 117-138.
- Ong, Walter J. 2000. (1982) *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London - New York: Routledge.
- Shea, Virginia. 2000. *Netiquette*. San Francisco: Albion Book. Na: www.albion.com.
- Shortis, Tim. 2001. *The Language of Information and Communication Technology*. London - New York: Routledge.

- Tomić, Ante. 2004. "U zemlji u kojoj se svi razumiju u jezik". *Jutarnji list*, 7.veljače:73.
- Yates, Simeon J. 2000. "Computer-Mediated Communication: The Future of the Letter?". U *Letter Writing as a Social Practice*. David Barton i Nigel Hall, ur. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 233-251.

ETHNOGRAPHY OF WRITING: ON CERTAIN LINGUISTIC AND GENRE CHARACTERISTICS OF ELECTRONIC MESSAGES / LETTERS

SUMMARY

As part of broader research devoted to the ethnography of electronic correspondence, the text deals with the linguistic aspect of practice linked with the use of electronic mail. On the basis of the author's electronic post archive, the article describes individual linguistic and genre characteristics of electronic messages, such as the opening and concluding greetings, the manner in which quotes are given, particular use of punctuation marks, and, as part of the ethnography of writing, also demonstrates interest in user thoughts on the language and genre of electronic postal texts. Due to the diverse value-judgements existing regarding the language of e-mail, the text touches on the question of the ostensible impoverishment of language in the electronic media and also on that of the so-called oral character of e-mail.

Key words: ethnography of writing, language, e-mail